

Snežana Grujić

Može li se izbrisati filozofska svest?

Metafizički aspekti Serlovog neurobiološko-naturalističkog shvatanja slobode volje

Apstrakt U nastojanju da svoja teorijska shvatanja što više usaglasi sa vladajućom prirodno-naučnom paradigmom, Serl (Searle) razvija gledište koje naziva neurobiološki naturalizam, a koje bi trebalo da se u rešavanju bazičnih filozofskih problema oslanja na osnovne činjenice dobijene neuronaučnim istraživanjima živih organizama. Radom se, u kratkim crtama, daje prikaz ove teorije, a potom izvodi argumentacija u prilog postavljene teze da je Serlovo gledište, zapravo, u određenim aspektima, metafizičkog karaktera, a to je upravo ono što je težio da izbegne. Metafizički karakter Serlovog neurobiološkog naturalizma se sagledava na problemu slobode volje, koji proizlazi iz njegovog shvatanja svesti. Argumentacija se zasniva na analizi pojmova jaza i sopstva, kao i mogućih rešenja problema slobode volje (hipoteza 1 i 2).

901

Cljučne reči: slobodna volja, svest, jaz, sopstvo, neurobiološki naturalizam

Uvod: Inverzija uloga filozofa i neuro naučnika

Interesantno je da je Džon Serl (John Searle), čiji se bogati filozofski opus kreće od teorije govornih činova, preko etičkog jeste-treba problema, intencionalnog poimanja svesti i kolektivne intencionalnosti kao ključnog pojma za izgrađivanje i tumačenje društvene stvarnosti, u novijim radovima pokazao tendenciju ka prevazilaženju filozofskog pristupa i prihvatanju gotovih prirodno-naučnih rešenja. Stav se naročito očituje u vezi sa problemima svesti, kojima, po Serlu, treba pristupiti uz uvažavanje najnovijih saznanja do kojih je došla neuro nauka. Uloga koju dodeljuje filozofiji u odnosu na prirodne, pre svega neuro nauke, mogla bi da se poredi sa onom koju joj je davno dodelio Toma Akvinski (Thomas Aquinas), mada u odnosu na religiju, a uloga filozofa, sa delatnošću laboranta, jer, kako Serl kaže, on treba da pripremi problem, odnosno, uobličić ga u takvu formu, koja može da bude pogodna za eksperimentalno neurobiološko ispitivanje.

Na ove teorijske pretpostavke je Serl počeo da se oslanja od objavljivanja svoje knjige *Ponovno otkrivanje Duha* (1992), a potom i u svim kasnijim radovima, publikacijama i predavanjima, među kojima su najpoznatiji: *Misterije svesti* (1997), *Svest* (2000), *Problem svesti* (2001), *Razumnost na delu* (2001), *Duh, kratki uvod* (2004), *Sloboda i neurobiologija* (2007). Međutim,

ma koliko nastojao da svoje novo gledište usaglasi sa dva principa koja prepoznaje kao osnove funkcionisanja univerzuma: fizikom i biologijom, Serl zapravo i u radovima posvećenim istraživanju svesti ispoljava „filozofsku naviku“ da izvodi zaključke, kantovski rečeno, i preko granica mogućeg iskustva, naime da formira pojmove, određuje njihov obim i međusobne odnose, koristeći metodologiju koja je više primerena metafizičkom, nego egzaktnom i empirijskom pristupu, kakav bi zahtevalo, bar sudeći po imenu, novoproklamovano gledište.

Ovim radom se postavlja teza da sama Serlova koncepcija slobodne vole, pa i svesti uopšte sadrži metafizičke aspekte koji se ispoljavaju naročito u konstrukciji njegovih pojmova *jaz* i *sopstvo(self)*, prihvatanju već postojećih *determinizam* i *slobodna volja*, kao i korišćenim metodskim postupcima, što sve zajedno čitavoj postavci neurobiološkog naturalizma pridaje metafizički karakter. Savremeni metafizičari nisu mnogo odstupili od tradicionalno utvrđenih zadataka i ciljeva metafizike kao filozofske discipline. O tome Sajder (Sider) piše:

„Ali, metafizičko objašnjenje prirode koja leži u osnovi X, nije usmereno na objašnjenje toga šta mi podrazumevamo pod X kada o njemu govorimo, baš kao što ni kvantna teorija o osnovama prirode jabuka, ljudi i drugih fizičkih objekata nije usmerena da bude teorija o tome šta mi podrazumevamo pod tim nazivima kada o njima govorimo.

Dakle: fundamentalna metafizika nam daje objašnjenje o krajnjoj stvarnosti koja stoji u osnovi običnih činjenica. Ove obične činjenice su one sa kojima smo svakodnevno u dodiru, činjenice koje zdravorazumski uzimamo da bi smo istinito izveštavali koristeći rečenice poput: 'Sto je tvrd' i 'Jabuka je crvena'....zadatak fundamentalne metafizike je da otkrije šta stoji u njihovoj osnovi“ (Sider 2013:157)

Serl, upravo, ispunjava ovaj zadatak metafizike. Tragajući za onim što leži u osnovi pojavnosti stvarnosti, sintetiše elemente neuro kognitivnih saznanja sa sopstvenim pojmovnim konstrukcijama koje nemaju empirijsku saznanost, tvrdeći da se u temelju svih fenomena, pa i filozofskih problema, nalazi jedna ista osnova, koja pritom nije ni materijalna, ni dualna, niti pluralnog karaktera, nego, jednostavno, neuro biološkog i kvantnog.

Neurobiološki naturalizam

Svoju novu teorijsku koncepciju sam Serl naziva *neurobiološki naturalizam*. Kako sam naziv *naturalizam* u filozofiji obuhvata širok spektar teorija i gledišta u različitim filozofskim disciplinama, Serl osobenost svog pristupa povezuje sa aktualnim trenutkom i dostignućima posebnih nauka, što sve omogućava da starim filozofskim problemima pristupi na nov način. Taj nov način podrazumeva korišćenje *osnovnih činjenica*, a ovim izrazom

označava sve naučne činjenice o osnovama ustrojstva univerzuma. Dve osnovne grupe ovih činjenica su iz oblasti atomističke teorije i iz oblasti evolucionističke biologije:

„Dva osnovna principa, od kojih su zavisna sva takva istraživanja, pa i ono na kojem sam ja angažovan, su, prvo, ideja da su najfundamentalniji entiteti u stvarnosti oni koje je opisala atomska fizika; i, drugo, da smo mi, kao biološka stvorenja produkti dugog perioda evolucije, možda dugog pet milijardi godina. Kada jednom usvojite ova gledišta, a njihova poenta nije samo naučna, već je o tome kako svet funkcioniše, i neka od pitanja o ljudskoj svesti će tada podrazumevati jednostavne filozofske odgovore, mada to ne znači da podrazumevaju i jednostavne neurobiološke odgovore“ (Searle 2004:208)¹

Vrlo često se naziv *naturalizam* koristi za ona gledišta koja poriču postojanje fenomena van same prirode, pa je po njima, sve moguće redukovati na neko prirodno svojstvo ili entitet. Tako bi svest ili mogla da bude shvaćena kao fenomen koji može da se svede na neki drugi prirodni fenomen, ili da se negira njeno postojanje. Serl upravo naglašava da on ne razmišlja na taj način:

„To nije smisao naturalizma o kojem ja govorim. Ja tvrdim da je moguće priznati stvarni, intrinzični karakter svesti, razumnosti, jezika, itd. i u isto vreme videti ih kao deo prirodnog sveta. To je sada postalo moguće na način kakav nije ranije nije bio očigledan.“ (Searle 2007:19)

Svoje gledište ne vidi kao varijantu materijalizma, jer materijalizam najčešće poriče mogućnost svesti kao zasebnog entiteta (eliminativizam), a ponekad je i svodi na neki materijalni fenomen koji može da bude sagledan sa aspekta posmatrača: na ponašanje, funkcionalna stanja organizma, kompjuterski program (redukcionizam). Svest je realno postojeći fenomen i ona nije svodljiva ni na koji drugi entitet. Međutim, Serl sa drugim varijantama naturalizma deli misao o neophodnosti proširivanja svojstva prirodnosti na daleko veći obim entiteta, gotovo na sve postojeće, a razlog kojim to opravdava je stav da sve ima prirodno poreklo: i jezik, i društvo i kultura; oni su, zapravo, manifestacije od prirode dobijenih sposobnosti.

„Baš kao što je ljudska biologija izraz fizike i hemije koje su joj u osnovi, tako je i ljudska kultura, u svim svojim manifestacijama izraz bioloških kapaciteta za jezik, racionalnost i dr. koji su im u osnovi. Pretpostavka da zato što možemo da pišemo poeziju i razvijamo naučne teorije nekako pripadamo odvojenoj stvarnosti i nismo deo realnog sveta u kojem živimo je vrsta mistifikacije.“ (Searle 2007:32)

Svoje opredeljenje za naturalistički koncept, Serl vidi kao neku vrstu nezavisnosti od filozofskih teorija, koje mogu dogmatski da sputavaju dolaženje

1 Svi citati u radu su prevod autorke, S.G.

do istine. Očigledno je da teži da izbegne svaku vrstu mistifikacijskog postuliranja entiteta kao zasebnih stvarnosti, odvojenih od realnosti koju je moguće kvantno i neuro empirijski posmatrati i analizirati. Smatra da novo stanovište može da prihvati samo neko ko poseduje određeni fond naučnih znanja, a pri tom ne zavisi od filozofskih teorija. Svoje napredovanje u sagledavanju problema Serl demonstrira ne samo deklarativnim odbacivanjem poznatih teorijskih modela poput dualizma, kartezijanizma, materijalizma ili epifenomenalizma, već i uobičajenog filozofskog vokabulara, čije mesto zauzimaju termini karakteristični za prirodne nauke. Serl kao da preporučuje da se teškoće u rešavanju filozofskih problema rešavaju napuštanjem filozofije. Ovo zaista stoji kao mogućnost, jer napuštanjem filozofske pozicije, nestaje i veliki deo filozofskih problema, ali se Serl nije dosledno držao ovog svog rešenja. Jer iako izjavljuje da nastupa sa pozicija fizike, njegovo stanovište je još uvek filozofsko. I sam naturalizam je, ipak, filozofsko učenje, a ne pravac u biologiji ili fizici.

904

Tradicionalni i neuro empirijski pristup problemu slobode volje

Problem slobode volje je Serl nazvao „skandalom u filozofiji“ (Searle 2007:37), jer, dok se u svim ostalim filozofskim disciplinama nazire napredak u rešavanju, u vezi sa ovim pitanjem, i nakon vekovnih razmatranja, kao da se nalazimo još uvek na početku. Sličnog su mišljenja i drugi savremeni mislioci: Habermas (Habermas), koji stanje u filozofiji, odnosno zainteresovanost za tradicionalne filozofske probleme i na početku novog milenijuma karakteriše rečima: „...osećamo se kao da smo se premestili u 19. vek“ (Habermas 2009:183); dok Kejn (Kane 2005:8) piše da zabrinutost zbog određenih determinističkih objašnjenja ljudskom ponašanju traje i danas, „...a debate o slobodnoj volji postaju usijanije nego ikada“.

Pojam slobode volje, ali i nužnosti kao njene suprotnosti, je prisutan u ljudskoj kulturi još od mitskih vremena, jer se tiče samog identiteta čoveka, njegovog mesta i odnosa prema ostatku sveta i prirode, društvu i samome sebi. Kao takav, tumačen je i istraživan sa aspekata različitih filozofskih i drugih nauka, a tokom istorije filozofije usklađivan sa tada aktuelnim ljudskim znanjima, religijskim ili naučnim, pa je sasvim očekivano da su i savremena neuro naučna otkrića uticala na pojavu objašnjenja slobodne volje u tom duhu. Rešenja problema slobodne volje mogu da se generalno grupišu na dva osnovna: deterministička i indeterministička, a različita tumačenja njihove međusobne spojivosti i isključivosti rezultirala su prelaznim filozofskim rešenjima: kompatibilizmom, inkompatibilizmom, liberalizmom, kao i različitim podtipovima ovih gledišta.

Ponovno zanimanje za, do pre par decenija odbačeno „metafizičko“ pitanje o slobodi volje, podstakla su, između ostalog, i istraživanja u oblasti neuro-nauka, a posebno eksperimenti izvedeni 80-ih godina 20. veka. Naime,

Bendžamin Libet (Benjamin Libet), neurofiziolog je, baveći se ispitivanjima neuronskih aktivnosti i pragovima naših oseta, izveo eksperiment koji je ozbiljno doveo u pitanje ljudsku samouverenost u vezi slobode odlučivanja, izbora i delovanja, kao i sve druge opcije filozofskog rešenja problema slobode volje, sem determinističke. Dajući ispitanicima jednostavne zadatke motoričkog karaktera, oni su samo bili u obavezi da pritiskanjem tastera označe trenutak kada su doneli odluku da izvrše zadati pokret. Libetova merenja su pokazala, međutim, da je motorička aktivnost već bila počela i pre svesti o donetoj odluci. Iako sam Libet na osnovu rezultata svojih merenja i istraživanja nije tvrdio da treba izvesti zaključak o potpunosti determinisanosti ljudskog ponašanja, već samo to da čovekova svest o sopstvenom htenju ne aktivira moždane aktivnosti zadužene za pokrete, jer su, u ovim slučajevima, oni bili već otpočeli, pojavile su se neuronaučne teorije koje su u potpunosti negirale bilo kakvu mogućnost delovanja čoveka na tokove prirodnog kauzaliteta. Dok je kod Libeta čovekova slobodna volja svedena na svojevrsnog blokatora neprihvatljivih (a možda već započetih kretanja), kod drugih teoretičara, neurologa pre svega, ona je okarakterisana kao čista iluzija. Istraživanja u prošloj deceniji idu dalje težeći da uoče i opišu korelaciju između moralnog prosuđivanja i aktivacije pojedinih regiona moždane kore.

Sam Serl u svojim radovima upućuje na istraživanja Krika i Koha (Crick & Koch 2008) i njihovu „building block“ teoriju svesti, po kojoj bi, ukoliko bi se našlo objašnjenje za funkcionisanje svesti u jednom bloku neurona, npr. vizuelnom, bilo moguće, putem analogije, lako zaključiti i o ostalim poljima, a samim tim i o svesti u celini, odnosno problemu slobode volje. (Searle 2000:11)

Izuzetno su značajni nalazi Keninga (Koenig) i njegovih saradnika, koji su promatrali neurobiološke procese u mozgu pre donošenja moralnih odluka. Tada postavljena hipoteza da je za određene vrste moralnih dilema, odnosno za prosuđivanje u skladu sa ispravnim i pravедnim, od presudnog značaja funkcionisanje ventromedijalnog prefrontalnog korteksa (VMPC), višestruko je do danas potvrđivana brojnim empirijskim istraživanjima. Neurobiološke studije permanentno dokazuju da se pri moralnom prosuđivanju aktivira oblast za koju se zna da proizvodi emocije, a bihevioralna istraživanja da spoljašnjim intervenisanjem pri određenim afektivnim stanjima može doći do promena moralnih stavova i odluka kod jednog istog čoveka.

„Međutim, neuro ispitivanja ne utvrđuju da li pretpostavljene emotivne aktivnosti jesu uzrok ili posledica moralnog prosuđivanja; ispitivanje ponašanja zdravih pojedinaca ne upućuje na neuralnu osnovu moralnog suđenja; i nijedna klinička studija nije naročito ispitivala moralno prosuđivanje (kao različito od moralnog rezonovanja i ponašanja) pacijenata sa oštećenjima fokalnog dela mozga. Ukratko, nijedno od postojećih

istraživanja ne utvrđuje da delovi mozga koji učestvuju u emocionalnim procesima jesu nužni za stvaranje moralnog prosuđivanja. Kao rezultat nam ostaje kritički jaz u predočenom iskustvu u odnosu na moralno prosuđivanje, emocije i mozak.“ (Koenig 2007:908).

Sam autor time poziva na obazrivost u donošenju konačnih zaključaka, naročito po pitanju kauzaliteta i govori o praznini – jazu koji evidentno postoji u praćenju procesa na neuro nivou prilikom svesnog mišljenja, odnosno, donošenju odluka.

Stavovi koje je Serl izgradio u poslednje dve decenije u vezi sa pitanjima svesti, odnosa duha i tela i slobodi volje u velikoj meri kompiliraju navedena, kao i druga otkrića empirijskih neuro nauka.

Serlovo shvatanje svesti

906

Analiza metodskog načina pristupa problemu svesti, kao i izboru ključnih intrinzičnih svojstava same svesti, ukazuje da Serlov metod nije empirijskog karaktera, već fenomenološkog; svojstva svesti su otkrivena subjektivnim doživljajem, nazvanim *ontologija prvog lica*. Ključni filozofski problemi, po njegovom izboru: svesti, intencionalnosti, jezika, racionalnosti, slobode volje, politike i etike, objedinjeni su „teorijom nad teorijama“, neurobiološkim naturalizmom, što je, takođe poznati manir metafizičkih filozofskih učenja. Upravo zato Serl upućuje da bavljenje problemom slobode volje podrazumeva da smo već istražili opšti problem svesti, kauzaliteta, naučnog objašnjenja i racionalnosti i da za sve njih postoji zajednički put do rešenja, koji omogućava tačnije, bolje, ispravnije sagledavanje problema, mada još uvek ne i njegovo sigurno rešenje. (Searle 2004)

Pogrešan pristup problemu svesti Serl smatra kardinalom greškom, a ona je evidentna u postojećim teorijskim pristupima. Njegova kritika se odnosi prvenstveno na gledišta Deneta, Čalmersa i Hofštadtera (Dennett, Chalmers and Hofstadter), koji su rešavanje problema odnosa duha i tela, svesti i mozga, po Serlu, odvodili doslovno na stranputicu. Pogrešan pristup je zapravo onaj empirijskog karaktera i može da bude dvojak: bihejvioralni i kompjuterijalni. Svest se posmatra ili kao centar dispozicija za buduće ponašanje ili kao funkcionalno predvidiv niz operacija, analogno kompjuterskom softveru. Serl se nizom svojih radova suprotstavio ovim grubim pojednostavljivanjima fenomena svesti, a njegov najpopularniji argument je tzv. *Kineska soba*. Argumentom se dokazuje, ne da kompjuter ili neki drugi predmet, stolica npr. nisu svesni (što je možda nemoguće dokazati), već da vršenje operacija upotrebe simbola nije dovoljan uslov za pojavu svesti, tj. za zaključak o svesnoj manipulaciji tim simbolima. Kompjuterski programi su sintaksičke strukture, a to nije garant njihove semantičke upotrebe. Poznavanje sintaksičke manipulacije

ne podrazumeva i poznavanje semantike. Otuda, mentalna stanja mogu da postoje potpuno odvojeno i nezavisno od ove kombinatorike iskaznih elemenata. Slično, ponašanje sagledano sa pozicije trećeg lica može da izgleda logički povezano i kao da je praćeno svesnošću aktera ponašanja, a da, ustvari, ništa ne dokazuje njegovu povezanost sa kvalitativnim stanjima i procesima u svesti; svest i ponašanje mogu da se posmatraju kao dva odvojena i nezavisna sistema.

Čestim i velikim propustom pri istraživanju svesti, Serl smatra primenu tzv. objektivističkog pristupa, u skladu sa epistemičkim zahtevima savremene nauke, pristupa koji isključuje subjektivnu perspektivu. Ona se tretira kao svaki drugi predmet istraživanja, odnosno, zanemaruje se fenomenalna dimenzija svesnosti. O svesti ima smisla govoriti i proučavati je samo ako se uzme u obzir doživljavanje svesnosti, aspekt prvoga lica. Svest nije neki tamo spoljašnji objekat o kojem možemo da govorimo samo sa pozicije neutralnog posmatrača – trećeg lica. Pošto stanja svesti, sama po sebi, moraju da budu subjektivna, subjektivnost je njeno osnovno svojstvo. Serl taj pristup istraživanja kroz sopstveni doživljaj naziva *ontologijom prvog lica* ili *subjektivnom ontologijom*. Njen preduslov je da bude doživljena od strane ljudske ili životinjske svesti. Suprotna joj je *ontologija trećeg lica* ili objektivna ontologija, koja podrazumeva proučavanje oblika postojanja koji su nezavisni od svesti bilo kog živog bića, poput planina, drveća, molekula. Na ovu distinkciju u doživljaju svesti prvi je skrenuo pažnju Nejgel (Nagel), koji se, i pored svih empirijskih saznanja o slepim miševima, njihovom načinu života i biološkim karakteristikam – ontološki pristup trećeg lica, opravdano zapitao o samom unutrašnjem doživljaju, kako to izgleda biti slepi miš – ontološki pristup prvog lica.

Jedino ontologijom prvog lica može da se shvati jedinstvo svesti, koja je takođe njeno važno kvalitativna svojstvo. Ono doprinosi da svest fenomenalno doživljava kao celine, a ne odvojena svojstva. Tako, npr. pri vizuelnom opažaju svest ujedinjuje linije, oblike, boju, veličinu, iako su to opazile zasebne oblasti mozga. Jedinstvo svesti je trenutno i uključuje i memorisane saržaje. Svi pređašnji doživljaji, u svakom datom trenutku, učestvuju u oblikovanju sadašnjeg mentalnog iskustva, bilo da smo toga svesni ili ne. Serl navodi primer eksperimenata na oslepelim osobama, koje, iako ne vide pokazane X i O simbole, sa velikim procentom tačnosti odgovaraju na pitanje šta je ispred njih, iako i sami ne znaju u čemu je tajna njihove uspešnosti. Jedinstvo svesti je, tako, bar dvostruko: u pogledu simultanog dejstva svih prethodnih iskustava i u pogledu organizacije naših sadašnjih svesnih trenutaka koji se ne doživljavaju kao zasebni, već kao ujedinjeni u mentalnom doživljaju fenomena. Potpuno drugačiji utisak o tuđim svestima imamo kada su sagledane sa strane, sa aspekta trećeg lica; tada se svest najčešće percipira kao da je parcijalna.

Kvalitativnost svesti se, po Serlu, sastoji u tome što je svako mentalno iskustvo praćeno naročitim kvalitativnim osećanjem. Ono zavisi od sadržaja mišljenja, forme, načina izražavanja, jezika, istinitosti. Iako je svestan da neki filozofi za ovu specifičnost ljudske svesnosti koriste naročit pojam – kvalije, on ga nerado prihvata, jer smatra da se time problem samo udvostručava. Kvalije nisu ništa drugo nego svest sama. Radi se više o terminološkoj razlici. Kvalije su, za Serla, samo prular za svesno stanje.

Kombinacija subjektivnosti, jedinstvenosti i kvalitativnosti čine suštinu svesti kao fenomena. I ujedno osobenosti koje svest izdvajaju kao naročit prirodni fenomen.

Intencionalnost je takođe bitna osobina svesti. Ovaj Huserlov pojam, osmišljen sa namerom da naglasi upućenost svesti na predmet sopstvenog mišljenja, se poput lajt-motiva pojavljuje u svim Serlovim teorijama, naravno, sa donekle izmenjenim i specifičnim sadržajem. Jezik i govorni činovi, društveno konstruisana stvarnost, pa i sama svest koja je u osnovi i sve ih povezuje, odlikuju se univerzalnom osobinom intencionalnosti. On piše da je „intencionalnost „ naziv koji filozofi i psiholozi daju onoj karakteristici mnogih naših mentalnih stanja po kojoj su ona usmerena ka ili o stanjima ili stvarima u svetu. Ako imamo verovanje ili želju ili strah, uvek mora da postoji neki sadržaj tog našeg verovanja, želje ili straha. Oni mora da budu o nečemu, čak i kada to nešto ne postoji ili je halucinacija. Čak i u slučajevima kada potpuno grešimo, mora da postoji neki mentalni sadržaj čije se značenje odnosi na svet. (Searle, 1993).

Ključno pitanje intencionalnosti svesti je, zapravo, kako je ona uopšte moguća. Jer, kako nešto tako apstaktno i eterično poput misli može da teži nečemu van sebe, pri čemu je to nešto sasvim drugačije prirode? Ovom problemu, smatra Serl, treba pristupati na sasvim prizeman način. Pravo pitanje je: kako gladna životinja teži hrani ili žedna vodi? Time se problem demistifikuje, čime se otvara mogućnost rešenja u prostoru biologije životinjskih organizama.

Sem ovih osnovnih – subjektivnosti, kvalitativnosti, jedinstvenosti i intencionalnosti, Serl svesti pripisuje i neke druge osobine: sposobnost razlikovanja i pomeranja centralne i periferne pažnje, doživljavanja iskustva u određenom raspoloženju, doživljaja prijatnosti ili neprijatnosti, reorganizovanja stimulusa u smislene celine, doživljaja prisnosti i u nepoznatim situacijama i td.

U kasnijim radovima, Serl donekle produbljuje, pojašnjava ili precizira šta podrazumeva pod određenim svojstvima, ali ne menja mišljenje u pogledu bazičnih odlika naše svesti. Ono što unosi kao novinu je nov pristup problemu. Sve mentalne fenomene i probleme koji u vezi sa njima proizilaze treba, po Serlu, posmatrati naturalistički. Naturalizam je, tako, ujedinjuća

nad teorija, koja svim esencijalnim pojmovima i entitetima daje smisao u skladu sa svojim postavljenim principima.

Serlova definicija svesti, koja u pojednostavljenoj varijanti, glasi da je svest „subjektivno, kvalitativno stanje osećaja, osećanja ili budnosti“ (Searle, 2007:5) , vremenom je dopunjena važnom novinom: tvrdjenjem da su svesna stanja prouzrokovana neuronskim moždanim procesima i da se svest *dogada* u mozgu. Neuronaučna istraživanja su potvrdila da svesna stanja imaju svoje neuronske korelate koje je označila sa NCC. Filozofski problem odnosa duha i tela svodi se, tako na neurobiološki problem objašnjenja procesa u mozgu koji dovode do doživljaja svesnosti, a uloga filozofa na uobličavanje problema u takvu formu koja može da bude pogodna za eksperimentalno neurobiološko ispitivanje. Prednost ovom pristupu Serl daje na osnovu zdravorazumski prihvatljivih činjenica do kojih je najnovija nauka došla, pri čemu preporučuje da se istorija filozofskih pokušaja rešavanja problema odnosa duha i tela ostavi po strani, baš kao i svi, među filozofima omiljeni, hipotetički scenariji poput zombija, afazije, mozga u boci i sličnih.

909

„Verujem da u svom filozofskom obliku (mada ne i u svom neurobiološkom obliku), problem odnosa duha i tela ima sasvim jednostavno rešenje. Evo ga: sva naša svesna stanja su prouzrokovana neuronskim procesima nižeg nivoa u mozgu, a oni sami su moždana svojstva. Ovo sasvim očigledno možete da vidite na slučaju bola. Moji prisutni bolovi su prouzrokovani serijama neuronskih impulsa koji počinju u perifernim nervnim završecima, nastavljaju se do kičmene moždine, kroz Lisauerov trakt i ulaze u talamus i druge osnovne regije mozga. Neki od njih se šire do čulnog korteksa, naročito do zone 1, i na kraju ovaj redosled dovodi do toga da osetim bol. Šta su ovi bolovi? Sami bolovi su jednostavno moždana svojstva višeg nivoa. Subjektivno, kvalitativno iskustvo bola , u celini svesnog polja je prouzrokovano neurobiološkim procesima u mozgu i ostatku nervnog sistema, i oni sami su, kao elementi jedinstvenog polja svesnosti, karakteristike neuronskog sistema i drugih ćelija u sastavu ljudskog mozga.“ (Searle 2001:272)

Kada kaže da se svest dešava u mozgu i da nastaje aktivnošću neurona, Serl ne misli da neuroni individualno mogu da dovedu do efekta svesnosti. Pojedinačne i zasebne aktivnosti neurona on svrstava u moždane procese nižeg nivoa. Oni uzrokuju pojavu svesti. Međutim, ona se realizuje tek na višem nivou moždanih procesa koji podrazumeva skupove međusobnih neuronskih dejstava na sistemskom nivou. Kao što osobine neurona i njihovih aktivnosti ne bi trebalo pripisivati svesti kao celini koju oni obrazuju, tako i ono što su odlike svesti koja je sistemska moždana aktivnost, ne bi trebalo dodeljivati elementima nižeg nivoa moždanih procesa. Čitav fenomen je moguće posmatrati i kao logičke greške kompozicije, odnosno deobe. Ove logičke greške zapravo dovode do zaključka o eliminativizmu, odnosno redukcionizmu.

Kada tvrdi da se svest realizuje na višim nivoima moždanih aktivnosti, on ne misli da je svest nešto što se dešava samo na površini mozga. Da bi izbegao pogrešna tumačenja, Serl piše:

„Ranije sam opisivao svest kao osobenost višeg nivoa moždanog sistema. Metafora višeg i nižeg, mada, uobičajena u literaturi (i sam je koristim), mislim da je pogrešna. Ona sugerise da je svest, takoreći, kao lak na površini stola, što je pogrešno. Ideja koju pokušavamo da izrazimo je da je svest karakteristika celog sistema... Važno je naglasiti ovu tačku, jer je suprotna našem kartezijanskom nasleđu koje kaže da svest nema prostornost. Svest je smeštena u određenim delovima mozga i deluje kauzalno u zavisnosti od lokacija u mozgu.“ (Searle, 2001:505)

Sistemski nivo obuhvata, ne samo neuronske aktivnosti, već i njihove sinapse i neurotransmitere. Sve što karakteriše svesnost u nekom datom momentu, isljučivo je, po Serlu, određeno događanjima na mikro nivou, u i među neuronima.

910

Serl je svestan da njegovo „jednostavno rešenje“ problema odnosa duha i tela nailazi na otpor kod većine filozofa. Razlog je, po njemu, što oni i dalje mistifikuju problem i sagledavaju ga u svetlu kartezijanskog dualizma. I sam tradicionalni vokabular klasifikuje fenomene na sirove fizičke procese i mistične mentalne entitete. A rešenje je u poimanju i jednog i drugog kao realnih svojstava samoga mozga.

Treba primetiti da epistemički pristup svojstvima mozga izazvanih delovanjem neuronskih procesa sigurno ne može da bude *ontologijom prvog lica*. Jedini put saznanja o neuronima je put objektivnih, empirijskih istraživanja kojima se neuro nauke uobičajeno i služe. Serlovo insistiranje na *subjektivnoj ontologiji*, je pristup karakterističan za istraživanja u savremenoj filozofiji duha. Serl ih u svojoj teoriji sintetiše, ali bez preciznih ograničenja njihovih domena. Stiče se utisak da neuronske aktivnosti višeg nivoa mogu i treba da se sagledavaju sa subjektivnog aspekta, ali kako je između nižih i viših aktivnosti evidentiran jaz, nema pouzdanih pokazatelja da su oni efekti neuronskih aktivnosti nižeg nivoa i kako da niži nivo subjektivno saznajemo.

Problem slobode volje kao pitanje uklapanja

Kontekst zvaničnih naučnih paradigmi: neuronaučnih znaja, opšte atomističke materijalističke teorije i teorije evolucije prema Serlu, pomera težište i filozofskih interesovanja. Kao bazično filozofsko pitanje savremenog trenutka, postavlja se pitanje našeg individualnog odnosa prema svetu interpretiranom u objektivističkom i materijalističkom duhu. Ili, kako Serl jednostavno kaže, kako se mi uklapamo u sve to. Sa jedne strane, mi smo svesni subjekti koji mogu da navedu racionalne razloge za sopstveni

doživljaj slobode, a sa druge, neumitne determinističke naučne interpretacije empirijskih činjenica tvrde da sve u prirodi ima svoje antecedentno dovoljne uzroke. To bi značilo da se stvari dešavaju na osnovu tih dovoljnih uzroka i nezavisno od intervencije naše volje, kao dodatnog antecedensa. Postoji li opravdanost za dvostruko viđenje iste stvarnosti ili je moguće naći jedinstveno objašnjenje koje stoji u pozadini ovih različitih perspektiva?

Doživljaj slobode volje je čoveku toliko upečatljiv, da je on ubeđen da je ona deo njegove ličnosti. Tek po prihvatanju volje kao slobodne, čovek i može da bude ličnost. Takođe, i da uopšte postavi pitanje da li je volja slobodna. Tako da, Serl smatra da u samoj svesti, u ontologiji prvog lica, ništa nije problematično. Ali, nije ni sa aspekta ontologije trećeg lica. Problem se pojavljuje prilikom njihovog korenspondiranja. Pitamo se da li tom doživljaju slobode odgovaraju određeni realni događaji, da li je istinit ili je samo iluzija bez ikakve korelacije sa spoljašnjim svetom. Neurobiološki pristup podrazumeva da, ako sloboda volje nije iluzija, postoji određeno stanje neurona koje izaziva taj doživljaj.

911

Ono što, zapravo, rešavanjem problema slobodne volje želimo da otkrijemo je da znamo šta se dešava u trenutku odlučivanja i izboru jedne radnje, a ne neke njoj suprotne. Šta nas opredeljuje npr. kada biramo jelo u restoranu iz menija, jer, kako primećuje Serl, čak i deterministi ne dočekuju kелnera izjavom da su deterministi i da će sačekati da vide šta će dalje da se dešava. I sama ta rečenica je, zapravo, potvrda našeg slobodnog izbora u govoru. Nama jednostavno ideja padne na pamet i onda je i sprovedemo u delo. Detaljnija analiza tog „padanja na pamet“ pokazuje da je naš razum uskraćen za mogućnost praćenja toka od trenutka kada smo postali svesni različitih mogućnosti, razloga koji opredeljuju naš izbor i konačnog donošenja i realizovanja odluke. Kao da smo svesni samo sekvenci, a one su nam dovoljne za doživljaj donošenja slobodne odluke sopstvenom voljom. Sloboda volje je, tako, naše popunjavanje praznina idejom dodatnog antecedenta koji smo mi sami.

Trostruki jaz

Duhovita upotreba izraza „Mind the gap“², koja se povezuje sa Serlovim stanovištem, trebalo bi da skrene pažnju na još uvek neistražena polja kauzalnosti na neuro nivou. Kada govori o uzročnosti, Serl podrazumeva eficientni kauzalitet, a za Aristotela izjavljuje da neopravdano učetrostručuje uzročnosti, jer, svi uzroci su eficientni. Mentalna uzročnost je podvrsta eficientne. Podrazumeva slučajeve kada nešto delujući izaziva određena mentalna stanja i obrnuto, kada mentalna stanja prouzrokuju to

2 Opšte poznato upozorenje u stanicama britanskog metroa koje skreće pažnju na prostor između platforme i voza

nešto drugo. Posebna vrsta mentalne kauzalnosti je intencionalna kauzalnost. Pri intencionalnim stanjima se ili prouzrokuju uslovi za zadovoljenje intencije ili isti ti uslovi prouzrokuju intencionalno stanje. Tako da je intencionalna kauzalnost relacija između intencionalnog stanja i uslova za zadovoljenje intencije. Intencionalnost i voljnost Serl zamišlja kao sliku i njen odraz u ogledalu, a pravce njihovih delovanja kao suprotne u odnosu na osu njihove simetrije – objekat intencije i voljnosti. Pri tome, treba imati na umu da pojmovi: intencija, namera, kauzalnost, odluka, imaju smisla samo ukoliko se svesnost posmatramo celovito, a moždane aktivnosti kao sistemske, dakle oni važe samo za moždane aktivnosti višeg niva. Za niže nivoe neuronskih aktivnosti važe pojmovi: neuron, sinapsa, transmitter. Neuronski okidači na nižem nivou prouzrokujuće namere, odluke, ili dejlovanje na višem, ali umesto odgovora na pitanje kako je to moguće, konstatuje se samo praznina. Taj jaz između nivoa moždanih aktivnosti zapravo realno ne postoji, jer:

912

„Nema praznina u mozgu.“ (Searle 2001:505)

Takođe, jaz nema ni svoj čulni korelat u percepciji, koja može da teče potpuno sukcesivno. Ali, kako mi nemamo iskustvo, odnosno doživljaj tih stanja koja posreduju između razmatranja, odlučivanja i delovanja, odnosno ne poznajemo dovoljne razloge za prelazak sa jednog na naredni nivo, Serl uvodi pojam „jaza“ kao opšti naziv za ovaj tip nedostataka. Jaz se najpre pojavljuje između razloga za odluku i same odluke, potom između donete odluke i početka delovanja, a onda i između početka i nastavka odnosno dovršetka delovanja. Diskontinuitet se javlja, dakle, na prelasku svesti u narednu fazu, a ono što svakako treba naglasiti je da se jaz pojavljuje unutar same svesti, a ne između svesti i tela. Identifikovanje trostrukog jaza je za Serla od presudnog značaja, jer da nema jaza, ne bi bilo ni problema slobodne volje. Praznina se ne doživljava kao takva, već se jaz manifestuje kao utisak posedovanja slobodne volje. Pitanje slobode volje je problem same svesti, a ne njene relacije prema nečemu drugom, odnosno telu. Na osnovu kartezijanske tradicije dva stanja svesti koja se nalaze na suprotnim krajevima jaza se interpretiraju kao dve zasebne supstancije koje ne mogu da utiču jedna na drugu. Sem doživljaja jaza, za ubeđenje postupanja po slobodnoj volji neophodan je aspekt prvog lica, u pristupu problemu. Samo onaj ko odlučuje može da zna da li je postupao na osnovu slobodnog izbora svoje volje. Nužni uslov ovog racionalnog agensa koji rasuđuje, odlučuje, deluje i promišlja sve to, Serl formuliše kao *Sopstvo* (*Self*):

„Da razložimo ovo detaljnije, nužni elementi za organizam da poseduje sopstvo u mom smislu su: prvo, mora da ima jedinstveno polje svesti; drugo, mora da poseduje kapacitete za odlučivanje i rezonovanje, a ovo ne podrazumeva samo kognitivne sposobnosti percepcije i memorisanja, već i sposobnost upravljanja intencionalnim stanjima kako da stignu do

racionalnih odluka; i treće, organizam mora da je u stanju da inicira i sprovodi u delo radnju (u starom žargonu, mora da ima 'volju' ili 'agensa')“ (Searle 2007:73)

Serl je mišljenja da preciznim navođenjem uslova sopstva sprečava metafizičke interpretacije ovog pojma. Ipak, i sam, da bi ga pojasnio, u trećem kriterijumu kao sinonim koristi stari, metafizički pojam volje, za koji ne daje neku svoju, drugačiju definiciju. Takođe, tvrdi da je sopstvo nesvodljivo na bilo šta drugo. Ontologija prvog lica ne može biti zamenjena ontologijom trećeg lica. Ali, prilikom kasnijeg iznošenja mogućeg rešenja problema slobodne volje (hipoteza2), Serl jasno naglašava da su sve odlike sopstva, u svakom trenutku, određene dešavanjima na neuro nivou. Zašto su onda nesvodljive na neuro nivo? Šta je to što pridolazi kao dodatni antecedens uz zbirno delovanje neurona? Može li se novo kvalitativno stanje jednostavno protumačiti kao svest sama? Zašto se postulira dodatni entitet sopstva, kada su svojstva svesti i sopstva gotovo identična? Sva ova pitanja u Serlovom poimanju sopstva, a time i slobodne volje, ostaju bez jasnog odgovora. Mora se zaključiti da to čitavu teoriju slobodne volje dodatno mistifikuje.

913

Dve hipoteze mogućeg rešenja

Klasičan primer čoveka koji se nalazi u procesu promišljanja, odmeravanja razloga i efekata, pre konačnog donošenja odluke i njenog izvršenja je mitološki lik Parisa, koji je dobio zadatak da izbor najlepše među boginjama pokaže poklanjanjem jabuke. Boginje nude primamljive nagrade ukoliko dobiju jabuku, ali Parisov konačni izbor je Afrodita, koja mu obećava da će biti sa najlepšom ženom na svetu. Koristeći ovaj mitski primer kao ilustraciju za praćenje toka svesti pri slobodnom odlučivanju, Serl tvrdi da pretpostavke mogu da idu u dva smera. Izdvaja trenutak t1 u kojem počinje Parisova refleksija i ovaj period odmeravanja razloga traje do trenutka donošenja odluke koji je obeležio kao t2. Moguće je pretpostaviti da: a) pošto u međuvremenu Paris ne dobija nikakve nove informacije, antecedensi koji deluju u t1 su bili dovoljni da dovedu do t2, dakle, efekat, odnosno izbor Afrodite je bio prouzrokovan istim uzrocima, koji su već delovali u t1; b) stanje u t1 nije kauzalno dovoljno da dovede do t2, već je na njega delovao i dodatni antecedens. U prvom slučaju bi smo morali da se pomirimo sa činjenicom da slobodna volja ne postoji, a u drugom bi smo potvrdili njeno postojanje. Serl se, međutim, ne bavi direktnim rešavanjem ovako postavljenog problema, već težište pomera na neuro nivo, na pitanje da li je doživljaj slobodne volje prouzrokovan nekim događanjima u neurobiološkim procesima, pri čemu taj nivo smatra potpuno determinisanim. Analogno iznetim mogućnostima sagledavanja problema formuliše dvostruku mogućnost rešenja: hipotezu 1 i hipotezu 2.

Hipoteza 1 podrazumeva da su stanja mozga u t1 i u t2 identična i da je stanje u t2 potpuno kauzalno određeno stanjem mozga u t1. Iako iz toga proizilazi shvatanje o potpuno determinisanom kauzalnom lancu koji deluje na neurobiološkom nivou istovremeno mora da se prizna i Parisov doživljaj slobodnog izbora. Kako taj doživljaj slobodne volje nema adekvatan korelat u neurobiološkoj procesima mozga, onda mora da se zaključi da je Paris zapravo u iluziji. Moždana stanja u trenucima doživljavanja iluzije slobodne volje su posledica prethodnih moždanih stanja koja su kauzalno delovala na njih. Naše ponašanje je određeno tim moždanim stanjima i nikakvo delovanje van kauzalnog lanca nije moguće, pa je sloboda volje epifenomen koji nam je podarila evolucija. Dakle, neurobiološki determinizam bi trebalo da korespondira sa psihološkim libertanijalizmom, a kako su oni nekompatibilni, neophodno je pretpostaviti jaz koji je već pomenut. Ovoj hipotezi sam Serl navodi, za njegovu teoriju, veoma važan prigovor, a to je da ona zapravo poništava evoluciju i mogućnost da čovekovo racionalno mišljenje i delovanje imaju bilo kakvu funkcionalnu ulogu u životu i opstanku.

Hipoteza 2 podrazumeva prihvatanje sledećih pretpostavki: 1) psihološki osećaj slobode istovremeno prati nepostojanje kauzalnih dovoljnih uslova (za pojavu slobode) na neuro nivou; 2) prelazak iz stanja u t1 u stanje u t2 je moguće samo ukoliko se oni shvataju kao sistemske karakteristike moždanih procesa; 3) sve odlike sopstva su u svakom trenutku određene dešavanjima na neuro nivou. Ali, iako je svaki trenutak svesti određen trenutnim stanjem neuro nivoa, dešavanja na neuro nivou nisu dovoljni uslovi za prouzrokovanje prelaska na naredni nivo, pri odlučivanju ili delovanju. Metodom ostatka, onda, Serl zaključuje da mora da deluju još neki uzroci i on ih pronalazi u inicijalnim stanjima racionalnog mišljenja. I iz ove hipoteze proističe jaz, jer mi nismo u mogućnosti da svesno pratimo kauzalne delovanje tih inicijalnih svesnih stanja. A kako je ovo moguće kada je naše telo kontinuirani sistem, bez ikakvih izolovanih delova i diskontinuiranih praznina, a stanja svesti imaju svoje neuronske korelate, trebalo bi objasniti dodatnom analizom neurobioloških procesa. Iz ovoga bi proizlazilo da sloboda volje postoji i da se pojavljuje kao vremenski fenomen. Sloboda volje ima svoj neuronski korelat i ona nije iluzija.

Na pitanje, tj. prigovor, zašto bi hipoteza 1 više od hipoteze 2 ukazivala na epifenomenalni karakter svesti i slobode volje, Serl odgovara da je kriterijum za epifenomenalnost mogućnost činilaca da samostalno funkcionišu kao uzroci. Epifenomenalnost svesti u ovom slučaju je posledica kauzalne isuficijencije za doživljaj iskustva jaza i napora uma da taj nedostatak uzroka nadomesti, što međutim nije dovoljno za otkrivanje šta se zaista dešava. U svakom slučaju, iako mi mislimo da je tok našeg mišljenja poseban kauzalni lanac u odlučivanju, hipoteza 1 to negira i celokupno odlučivanje određuje jedino kauzalnim lancem na neuro nivou. Doživljaj jaza, kao

i utisak racionalnog odlučivanja su kauzalno potpuno irelevantni, i zbog toga i epifenomenalni. Nepopularnost hipoteze 1 je u tome što prihvatanje epifenomenalnog karaktera naše svesti i slobodne volje, znači negiranje mogućnosti uticaja čoveka kao svesnog bića na događanja u prirodi oko sebe, ali i na samoga sebe, na osnovu čega je ova pretpostavka direktno negiranje i teorije evolucije. Razlika u složenosti rešenja ilustruje se konstruisanjem veštačkih mašina po modelima hipoteza 1 i 2. Dok je sasvim moguće na osnovu hipoteze 1 konstruisati veštačku mašinu, odnosno kompjuterski program koji bi funkcionisao na isti način, u slučaju hipoteze 2 to već nije slučaj. Ovde se pokazuje složeni dvostruki lanac kauzalnosti, od kojih je jedan sasvim nepredvidiv i do te mere proizvoljan da može čak i da ne učestvuje u procesu odlučivanja. Zato je bilo teško usaglasiti se sa prirodno-naučnom paradigmom. Navedeni nedostaci prve i izazov ukla-panja sa ostalim naučnim znanjima, Serla zapravo usmeravaju ka drugoj hipotezi, iako se on eksplicitno ne opredeljuje. Ideju za prevazilaženje teškoća u vezi sa hipotezom 2, Serl nalazi u kvantnoj teoriji:

915

„Premisa 1. Sav indeterminizam u prirodi je kvantni indeterminizam
Premisa 2. Svest je karakteristika prirode koja ispoljava indeterminizam
Zaključak. Svest ispoljava kvantni indeterminizam“ (Searle 2007:75)

Dakle, pošto je jedini indeterminizam za koji nauka zna kvantni, onda i svest mora da ima, kao uzrok svoje indeterminisanosti, povezanost sa kvantnom mehanikom. Međutim, čak i ako se prihvati teza da se putem kvantne mehanike može objasniti funkcionisanje svesti, otvara se dodatni problem prelaska kvantne neodređenosti u slobodno, racionalno odlučivanje. Jer, kvantna slučajnost ne može da bude isto što i racionalno doneta i izvedena odluka. Serl je i u ovom segmentu objašnjenja svestan mogućnosti zapadanja u logičku grešku kompozicije, jer slučajnost i neodređenost na mikro nivou ne moraju nužno da znače da i na sistemskom nivou treba da zaključimo o istim karakteristikama.

Hipoteze 1 i 2 su mogući putevi rešavanja problema slobodne volje i svesti uopšte. Ono što je njihov nedostatak je da nijedna nije primamljiva, jer nas suočava sa zaključcima na koje nismo računali na početku istraživanja. Prva hipoteza podrazumeva spremnost da se odrekemo slobode svoje volje i bilo kakvog uticaja na svet oko nas. Druga, naizgled stvarnija, ali daleko složenija, problem slobode volje utrostručuje u tri zasebne misterije: slobodnu volju, svest i kvantnu neodređenost. Pri tome, ona nije suprotna prvoj hipotezi; ni ona ne isključuje determinističko rešenje problema, već samo tvrdi da je moguće da su svest i neuronski procesi nezavisni kauzalni sistemi. Ostaje nam da se pitamo, pošto je opšte prihvaćeno i poznato da na neurone deluju eficientni prirodni uzroci, šta ili ko može da bude pokretački uzrok za naše odluke i dela. Serl kao jedinu pretpostavku iznosi da smo to mi sami. Kako to ne može biti jedini i krajnji odgovor, evo odličnog prostora za dalje metafizičke pretpostavke.

Neke teorijski prigovori Serlovom rešenju problema slobodne volje

Jedna grupa prigovora upućenih Serlu se odnosi na njegovo posezanje za kvantnom teorijom pri pokušaju rešenja problema slobodne volje. U tom smislu se navode tumačenja pojedinih fizičara koji Hajzenbergov princip neodređenosti, po kojem ne možemo u isto vreme da znamo i položaj i brzinu čestica, vide kao naš epistemološki propust, a ne ontološku grešku samih čestica. Radi se o našem znanju koje ne može istovremeno da se dobije. Samim tim, analogija sa kauzalnim lancem naše svesti, koja bi se, usled kvantne neodređenosti, neodređeno, odnosno, za Serla, slobodno ponašala, jednostavno ne stoji. (Stapp 2008)

916

Dok se Serlovo gledište o odnosu svesti i mozga karakteriše kao jasno, prihvatljivo i potpuno u skladu sa znanjima prirodnih nauka, njegovom kasnijem razvijanju ove ideje na problemu slobodne volje se prigovara teorijska nedoslednost, komplikovanost i mogućnost različitih interpretacija. Razlikovanje neuronskih aktivnosti nižeg nivoa i aktivnosti višeg nivoa unosi tu dodatnu nerazjašnjenost, koju naročito pojačava metafora ogledala (da se voljne i intencione težnje međusobno ogledaju). Moguće je da taj odnos i nije asimetričan, jer ga ništa ne dokazuje, već je Serlova proizvoljna vizija. Kao što ništa ne dokazuje ni da trostruki jaz ima svoje „popunjene“ korelate u neuronskim procesima, moguće je da su i tamo praznine. (Hvorecký 2012)

Najstrožu ocenu Serlovog stanovišta nalazimo kod Honderiha (Honderich 2001), koji je usmerivši kritiku na Serlov rad *Consciousness, Free Action and the Brain*, formulisao pet osnovnih zamerki: 1) neopredelivši se ni za materijalizam ni za dualizam, zapao je u samoprotivrečnost; 2) ideja o jazu vodi do misterioznog kauzaliteta, sopstva; 3) ono što je nazvao „jaz“, što se priznaje kao terminološka novina, već tri veka uspešno prevazilaze kompatibilisti i inkompatibilisti; 4) objašnjenje odlučivanja na dva nivo se odbacuje zbog epifenomenalizma i 5) kulminaciju rada predstavlja gore – dole kauzalno delovanje neurona, a zašto ne levo – desno, koje je prijemčivije za kvantnu mehaniku! Obrazloženja su objavljena u radu pod simboličnim nazivom: *Mind the gaff*.

Zaključni osvrt

Svakako da je nastojanje da filozofija uključuje u svoja objašnjenja i eksplanatorne napore i rezultate posebnih nauka i poželjno i dozvoljeno, mada ona može da egzistira i kao sasvim zasebna, apstraktna misaona struktura. Serlova usmerenost u tom pravcu ocenjuje se kao iskonska filozofska želja za spoznajom sveta. U njegovim neobičnim kombinacijama prepoznata je i svojevrsna želja za originalnošću.

Neurobiološki naturalizam je kao pravac ponudio jednu novu varijantu materijalizma, iako to Serl negira, koja se vraća antičkim, hилоzoističkim korenima. Ideja o jedinstvu, međutim, nije dosledno izvedena. Serl se upustio u slobodno, ali po teoriju nekonzistentno, eklektičko spajanje fizikalističkih elemenata u teoriji svesti sa mentalističkim, monizma sa dualizmom, empirijskog sa fenomenološkim. Zbog toga gledište podrazumeva dodatna pojašnjenja i korekcije, koje mogu da budu i teozom pretpostavljenog, metafizičkog karaktera.

Trostruki jaz u kauzalnom nizu razmatranja, odlučivanja i delovanja, Serl postulira kao osnovu za pojavu slobodne volje. Kako je svest bar dvostruko jedinstvo: svih ranijih i svih sadašnjih neuronskih aktivnosti, potpuno je nerealno očekivati neprestani kontinuitet svesti:

„Naime, naše bazično verovanje o funkcionisanju svesti ne implicira da su sve sekvence u toku svesti međusobno povezane razložnim relacijama, bez bilo kakvih privremenih pukotina i prekida, jer tada ne bi bilo moguće ni spavanje, ni snevanje, na primer, što je nonsens. Smisao ove tvrdnje je da je taj da je generalni ili glavni tok jedan razložni proces, spram koga postoje brojna odstupanja ili izmene svesti, u zavisnosti od stepena njene izoštrenosti, njenog obima i kvaliteta, u pojedinim trenucima.“ (Govedarica, 2006:164)

917

U tom smislu, zasnivanje pojma slobodne volje na jazu, čije je pojavljivanje nepredvidivo, spontano i reverzibilno, nije najbolji način pristupa ozbiljnom i tradicionalnom filozofskom problemu. Posebnost čini Serlovo viđenje pojma jaza, koje zapravo, kao ni viši i niži nivo neuronskih aktivnosti svesti, nije potkrepljeno relevantnim empirijskim pokazateljima, već je fenomenološka konstrukcija na osnovu pretpostavke subjektivne ontologije. Sama definicija jaza vrednuje ovaj prekid kao nedostatak. Dakle, proizvoljan, negativan pojam, koji kao i sopstvo, ostavlja dovoljno prostora za mistifikovanje i metafizičke interpretacije. Ukoliko sopstvo treba shvatiti kao simultano jedinstvo svih ikada doživljenih sadržaja u svim sukcesivnim momentima svesnosti koje ima svoju osnovu u neurobiološkim procesima mozga, onda je sopstvo svest sama. A ako je sopstvo nešto drugo od svesti i uključuje naš fenomenološki unikatani doživljaj, koji, kako sam Serl tvrdi, nije svodljiv na ontologiju trećeg lica, ostaje fizički nedokučivo i bar za sada, samo metafizički objašnjivo, šta izaziva tu osobenost ontologije prvog lica.

I ne samo u prostoru mogućih interpretacija, već i u osnovnim polazišnim postulatima, Serlovo viđenje ima elemente metafizičkog. Sam determinizam, u svom osnovnom značenju je metafizičko učenje. Ako se pod njim podrazumeva shvatanje da je stanje čitavog univerzuma u svakom određenom trenutku povezano sa prethodnim i budućim stanjima putem kauzalnih zakona, onda su ovo očigledne neempirijske polazne osnove. Dok nauka preispituje ubedljivost determinizma, Serl ga, iako zapravo nije potvrdio

kauzalne veze neuronskih procesa, samouvereno pretpostavlja, ostavljajući samo mogućnost izbora između dve njegove moguće hipoteze. Kao što nije potvrdio ni da se sukcesivna događanja u biološkim procesima neuro-na zapravo deterministički, a ne mehanicistički smenjuju.

Skandal dugovečnosti filozofskih problema, Serl bi da reši lakoćom mehanicističkih kauzalnih objašnjenja, negirajući bilo kakvu potrebu za dubljim, teleološkim filozofskim razumevanjem. Ipak, napuštanje filozofskog sagledavanja problema nije tako lako izvodljivo. Jer, i u Serlovoj svesti su u svakom trenutku prisutni svi prethodni mentalni doživljaji, pa i oni kada je malo više težio da bude filozof.

Literatura

918

- Govedarica, Milanko (2006), *Filozofska analiza racionalnosti*. Pančevo: Mali Nemo.
- Habermas, Jürgen (2009). *Između naturalizma i religije: filozofski članci*. Sarajevo: Tugra.
- Honderich, Ted (2001), „Mind the Guff -- John Searle's Thinking On Consciousness and Free Will Examined“, *Journal of Consciousness Studies* 8 (4): 62–78.
- Hvorecký, Juraj (2012), „Causality and Free Will“, *Organon F* (19): 64–69.
- Kane, Robert (2005), *A Contemporary Introduction to Free Will*. New York: Oxford University Press.
- Koenigs, Michael, et al. (2007), „Damage to the prefrontal cortex increases utilitarian moral judgements“, *Nature* (446): 908–911,
- Searle, John (2007), *Freedom and Neurobiology, Reflections on Free Will, Language, and Political Power*. New York: Columbia University Press.
- Searle, John (2004), *Mind, A Brief Introduction*. New York: Oxford University Press.
- Searle, John (2001), „Free Will as a Problem of Neurobiology“, *Philosophy* (76): 491–514.
- Searle, John (2001), *Rationality in Action*. Cambridge: MIT Press.
- Searle, John (2000), „Consciousness, Free Action and the Brain“, *The Journal of Consciousness Studies* (10): 3–22
- Searle, John (2000), „Consciousness“, *Annual Review of Neuroscience* 23: 557–578.
- Searle, John (1997), *The Mystery of Consciousness*. New York: The New York Review of Books.
- Searle, John (1993), „The problem of Consciousness“, *Social Research* (60): 3–16
- Sider, Theodore (2013), „The Evil of Death: What Can Metaphysics Contribute?“, in: B. Bredley, F. Feldman, J. Johansson (eds.) *Oxford Handbook of Philosophy of Death*. New York: Oxford University Press, pp.155–167
- Stapp, Henry P. (2008), „Philosophy of Mind and the Problem of Free Will in the Light of Quantum Mechanics“, (internet) available at: : <http://escholarship.org/uc/item/3852g8c2>, (viewed 10. Junaury, 2016).

Snežana Grujić

Is It Possible to Delete a Philosophical Consciousness?
Metaphysical Aspects of Searle's Neurobiological
Approach of Free Will

Abstrakt

In an effort to adjust his theoretical comprehension to the existing natural-scientific paradigm, Searle develops neurobiological naturalism, an approach which should rely on basic facts obtained from the neuroscience researches of living organisms when solving basic philosophical problems. This paper briefly presents this view's theory leading to the argumentation that Searle's point of view is of metaphysical characteristics which is exactly what he was trying to avoid. The metaphysical character of Searle's neurobiological naturalism has been seen through the problem of free will resulting from his understanding of consciousness. The argumentation is based on an analysis of the concepts, the gap and the self, as well as on possible solutions of the problem of free will (hypothesis 1 and 2).

Keywords: free will, consciousness, the gap, self, neurobiological naturalism